

1. Ο θεορρητορικός ύμνος «Επι Σοι χαιρεῖς καὶ Χαριτωμένη...»· Εἰκόνα τοῦ 1804, Μονὴ Κύκκου.

Ο ζωγράφος Ιωάννης Κορνάρος και η σχολή του

Κρητικός ζωγράφος που παρέμεινε στην Κύπρο στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα. Φιλοτέχνησε πολλά έργα στην ιδιαίτερη προσωπική του τεχνοτροπία και επηρέασε έντονα την κυπριακή αγιογραφία, συμβάλλοντας στον τερματισμό της μεταβυζαντινής παράδοσης.

Σοφοκλής Σοφοκλέους

Αρχαιολόγος - Ιστορικός Τέχνης

Ο Ιωάννης Κορνάρος γεννήθηκε το 1745 στην Κρήτη, ίσως στη Σητεία ή στο Μυλοπόταμο (ο ακριβής τόπος δεν είναι σίγουρος). Η ημερομηνία αυτή συμπεραίνεται από την ιστορική επιγραφή της παλαιότερης γνωστής εικόνας του ζωγράφου «Μέγας ει Κύριε και θαυμαστά τα έργα

Σου...» που διαφυλάσσεται στη μονή Ακρωτηριανής (Τοπλού) στη Σητεία. Η επιγραφή αυτή φέρει ημερομηνία 1770 και αναφέρει ότι ο Κορνάρος έκανε αυτή την εικόνα στα εικοσιπέντε του χρόνια. Παρόμοια εικόνα με τον ίδιο τίτλο φαίνεται να έχει ζωγραφίσει ο Κορνάρος και πριν το

1770 στη μονή Σαββαθιανών, η οποία δεν έχει διασωθεί, αναφέρεται όμως σε χειρόγραφο σημείωμα του 19ου αιώνα. Άλλες εικόνες του Κορνάρου στην Κρήτη είναι «Το ρόδιον το σάβραντον» στη μονή Τοπλού, «Ο Άγ. Χαράλαμπος» (1770), «Ο Άγ. Τίτος» (1773) και «Οι Άγ. Δέ-

κα- στο σιναιτικό μετόχι του Αγ. Ματθαίου στο Ηράκλειο και δύο που αναφέρονται στα χειρόγραφα του 19ου αιώνα: μία «Των τριών παιδων εν καμίνω», που ήταν στην κατοχή του συγγραφέα του χειρόγραφου, Στέφανου Νικολαΐδη και μία του «Αγ. Νικολάου» στο Ρέθυμνο.

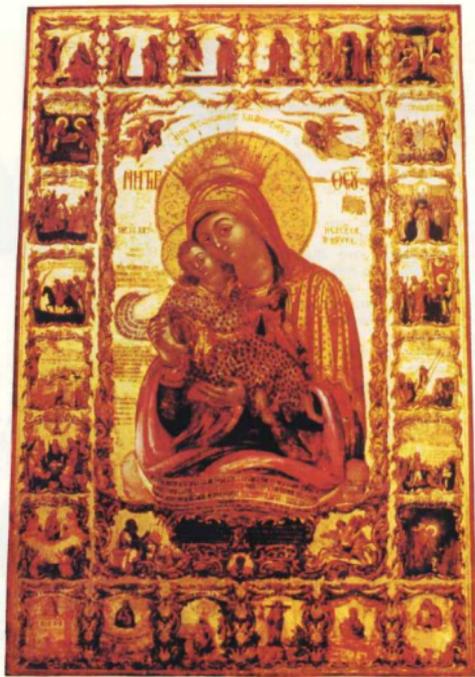
Το 1775 η Άγιο προηγουμένως, ο Κορνάρος πήγε στη μονή της Αγ. Αικατερίνης στο Σινά επί Αρχιεπισκόπου Σιναιίου Κυρίλλου Β' που φαίνεται να ήταν συγγενής του. Η παλαιότερη εικόνα του Κορνάρου στο Σινά είναι εκείνη της Αγ. Αικατερίνης στο εικονοστάσι του καθολικού της μονής και χρονολογείται στα 1775. Στο ίδιο το καθολικό ζωγράφισε επίσης και τον δεσποτικό θρόνο το 1778.

Έργα του βρίσκονται και σε παρεκκλήσια της μονής Σινά, όπως σ' εκείνο της Αγ. Βάτου (εικόνα του Αγ. Παρθενίου, του 1777), στο παρεκκλήσι του Θεολόγου (Κορωναΐδα, του 1778). Επίσης διάφορες εικόνες παλαιότερων ζωγράφων που διαφυλάσσοντο στη μονή Σινά δέχθηκαν επεμβάσεις του Κορνάρου, όπως ορισμένες του Ιερεμία Παλλαδά, του Εμμανουήλ Τζάνε και άλλων.

Ο Κορνάρος και η Κύπρος

Η Κύπρος είναι ο τόπος όπου ο Κορνάρος άφησε τα περισσότερα έργα του, όλα της όψιμης περιόδου της καλλιτεχνικής του δημιουργίας. Ήλθε στο νησί όταν Αρχιεπίσκοπος ήταν ο Χρυσάνθος. Η άφιξη του μπορεί προς το παρόν να τοποθετηθεί μεταξύ του 1787 και του 1789. Η επιβεβαίωση της ακριβούς χρονολογίας που έφθασε στην Κύπρο εξαρτάται από την ημερομηνία αναχώρησης του από το Σινά, που δεν έχει εξακριβωθεί ακόμη, από πιθανή παραμονή του στην Αλεξάνδρεια, όπου αοώνταν έργα του με χρονολογίες 1785 και 1786, καθώς και από την προέλευση της παλαιότερης εικόνας στην Κύπρο που φέρει την υπογραφή του και ημερομηνία 1787. Αυτή η τελευταία εικόνα βρίσκεται στον Καθεδρικό Αγ. Νάψα Λεμεσού.

Είναι σχετικά μικρών διαστάσεων (50,9 X 36,3 εκ.) και παρουσιάζει προτομή της Παναγίας με το κεφάλι ελαφρά γυμμένο στα δεξιά. Εκτός από την υπογραφή του Κορνάρου, του 1787, φέρει και την υπογραφή «χειρ Βικτωρος Κρητός, ΑΦΠ» (=1530). Κι αυτό, σε συνάρτηση με άλλα δεδομένα, την καθιστά ένα προβληματικό έργο τέχνης, που επιπρόσθετα μπορεί να προέρχεται από το Σινά (βλ. βιβλιογραφία). Γι' αυτό, η αμέσως επόμενη ημερομηνία που επιδέχθηκαν την παρουσία του ζω-

2. Μητηρ Θεού η Ελεούσα του Κύκκου. Εικόνα του 1791. Λάρνακα, ναός Χρυσοπολιτισ-σης.

γράφου στο νησί είναι το 1789, ημερομηνία που συνοδεύει την υπογραφή του σε εικόνα της Παναγίας στο κυκκότιο μετόχι του Αγ. Προκοπίου στη Λευκωσία. Η ιστορική επιγραφή της εικόνας αναφέρει ότι φιλοτεχνήθηκε στη μονή Κύκκου: «Χειρ ην Ζωγράφου Κορνάρου Ιωάννου Κρητός εν τη Μονή της Κύκκου, ΑΦΠΘ» (1789). Η εικόνα τιτλοφορείται «Μήτηρ Θεού η Ελεούσα του Κύκκου» και παρουσιάζει την Παναγία θρεφονκρατούσα με μικρογραφίες αγίων στον περίγυρο.

Από το 1789 και μετά, εμφανίζονται έργα του Κορνάρου και της σχολής του, καθώς και παλαιότερες εικόνες που δέχθηκαν επεμβάσεις του, σε διάφορα μέρη της Κύπρου. Επίσης μερικές εικόνες, γνήσια δείγματα της τεχνοτροπίας του ζωγράφου αυτού δεν φέρουν υπογραφή, ούτε ημερομηνία και φαίνεται να ανήγουν στα χρόνια παραμονής του στο νησί. Μπορούν να αποδοθούν είτε στον ίδιο είτε στους μαθητές του. Η

ιδιάζουσα και πρωτότυπη τεχνοτροπία του καλλιτέχνη διαδόθηκε με ταχύ ρυθμό σ' ολόκληρο το νησί παραμερίζοντας την παραδοσιακή μεταβυζαντινή ζωγραφική. Επυπόγραφα έργα του συναντώνται στους ακόλουθους χώρους:

Περιφέρεια Λευκωσίας: Μετόχι Αγ. Προκοπίου, Καθεδρικός Αγ. Ιωάννου, ναός Χρυσολιωτίσης, ναός Αγ. Παρασκευής, μονή Μακεδονιτισσής, Κύθρα: ναός Χαρδακιωτίσης, Μύρτου: μονή Αγ. Παντελεήμονος. Το χάλκογραμμάτη αντημυσία που διαφυλάσσονταν στην Αρχιεπισκοπή φαίνεται να χόχτηκε κατά το προεξικόμηση του 1974.

Περιφέρεια Πάφου: Κέδαρες: ναός Τηλίου Προδρόμου, Αμαργή: ναός Ζωοδόχου Πηγής, Αγ. Μαρίνα Κελοκεδάρων: ναός Αγ. Μαρίας, μονές Χρυσορροιάτισσας, Αγ. Νεοφύτου, Τροοδίτισσας και Κύκκου.

Οι εικόνες του Κορνάρου από το κυκκότιο μετόχι του Σιντή μεταφέρθηκαν στα χωριά Αγ. Μαρίνα και

Αμαργέτι όπως και στον Κύκκο. Περιφέρεια Λεμεσού: Καθεδρικός Αγ. Νάπας, Αρακαπιάς: νεώτερος ναός Παναγίας Ισαμτικής, Περιφέρεια Λάρνακας: Ναός Χρυσοπολιτίσσης.

Το αργυροεπίχρυσο επικάλυμμα εικόνας της Παναγίας Ισαμτικής, που διαφυλασσόταν στη Μητρόπολη Κιτίου, φαίνεται να χάθηκε κατά το πραξικόπημα το 1974.

Αθήνα: Παλιά εικόνα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ που δωρήθηκε από κυπριακή οικογένεια στο Βυζαντινό Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών φέρει την υπογραφή του Κορνάρου με ημερομηνία 1795, που γραφτηκε με την ευκαιρία ανακαίνισής της από τον Κορνάρο.

Zagreb: Εικόνα του Κορνάρου, που δημοσιεύτηκε από τον καθηγητή Τυμαδάκη, φέρει ημερομηνία 1796 και βρισκόταν μέχρι το 1960 στη συλλογή Γεωργίου Συμεών στο Zagreb της Γιουγκοσλαβίας. Αυτό το έργο ίσως να έχει κυπριακή προέλευση, διότι το 1796 ο Κορνάρος βρισκόταν στην Κύπρο.

(Για πλήρη κατάλογο των έργων του Κορνάρου στην Κύπρο βλ. βιβλιογραφία).

Ο Κορνάρος φιλοτέχνησε κυρίως εικόνες αλλά και αργυροεπίχρυσια επικαλύμματα εικόνων, τοιχογραφίες και χαλκογραφήματα.

Εικόνες

Με βάση τα σημερινά δεδομένα, ενυπόγραφες εικόνες του Κορνάρου συναντούμε μέχρι το 1812. Ο ζωγράφος φαίνεται να εργάστηκε πρώτα για τη μονή Κύκκου και τα μετόχια της και αμέσως μετά για τον καθεδρικό ναό Αγ. Ιωάννου στη Λευκωσία. Στη μονή Κύκκου υπάρχουν εικόνες του Κορνάρου στο καθολικό, όπως εκείνη που παρουσιάζει τον Απόστολο Λουκά να ζωγραφίζει την εικόνα της Παναγίας, του 1792, η Παναγία η Παραμυθία σ' ένα από τους θρόνους στο κεντρικό κλίτος, του 1801, οι Αγ. Σέργιος και Βάκχος, η Γέννηση της Θεοτόκου και άλλες. Στο Συναδικό της μονής υπάρχει εικόνα της Παναγίας που προέρχεται από το εγκαταλελειμμένο μετόχι του Σίντι. Μια άλλη ανέκδοτη, του 1792, στο μουσείο της μονής, παρουσιάζει τον Χριστό ανάμεσα στους Αποστόλους Ανδρέα και Πέτρο. Στο μετόχι του Αγ. Προκοπίου στη Λευκωσία υπάρχει ακόμη μια ανέκδοτη εικόνα στη θόραξη διακοπής πύλης του Ιερού, εκείνη του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, του 1793 (χειρ. λυ. Κ.Κ. ΑΨΣ Γ). Από το ίδιο μετόχι προέρχεται μικρή άτιπη εικόνα, του 1804, άγνωστη μέχρι σήμερα, όπου

3. Μήτηρ Θεού η Αγία Νάπα. Επικάλυμμα εικόνας του 1811. Λεμεσός, Καθεδρικός Αγ. Νάπας.

παρουσιάζεται ένθρονη βρεφοκρατούσα Παναγία ανάμεσα στους Αρχαγγέλους Μιχαήλ και Γαβριήλ και πλήθος άλλων μορφών (Ευαγγελιστές, Άγγελους, Ιεράρχες, Προφήτες, Πατριάρχες και βασιλείς της Παλαιάς Διαθήκης, Μάρτυρες, Απόστολοι και άλλα πρόσωπα της Καινής Διαθήκης. Πρόκειται για τον ύμνο της Παναγίας «Επί Σοι χαιρεί και Χαριτωμένη...» (εικ. 1). Η εικόνα αυτή είναι εξαιρετό δείγμα της λεπτολόγας και τέλειας δουλειάς στην οποία μπορούσε να φθάσει ο καλλιτέχνης.

Από το εγκαταλελειμμένο κυκκότικο μετόχι του Σίντι στην Πάφο προέρχονται κι άλλες εικόνες του Κορνάρου, μια του Παντοκράτορος, του 1793, σήμερα στο ναό Ζωοδόχου Πηγής στην Αμαργέτι και δεύτερη της Παναγίας Βρεφοκρατούσας, του 1812, στο ναό Αγ. Μαρίας στο ομώ-

νυμο χωριό. Μια τρίτη που παρουσιάζει τον Αγ. Ιωάννη τον Πρόδρομο και τον Αγ. Σπυρίδωνα, του 1791, τώρα στα ναό του Τιμίου Προδρόμου στις Κέδρες, είναι πιθανόν να προέρχεται επίσης από τον Σίντι. Στη μονή Κύκκου κατασκευάσε επίσης ο Κορνάρος, το 1791, την εικόνα της Παναγίας Ελεούσας του Κύκκου που αφιερώθηκε από τον Δραγομάνο Χ' Γεωργιάκη Κορνέσιο στο ναό Χρυσοπολιτίσσης στη Λάρνακα, όπου βρίσκεται σήμερα. Πρόκειται ίσως για το τελευταίο δείγμα της μικρογραφικής δουλειάς του Κορνάρου, όπως εάν επρόκειτο για χαλκογραφία (εικ. 2). Παρουσιάζεται στο μέσο της Παναγία κρατώντας τον Χριστό στα δεξιά της και φέρει τον τίτλο, «Μήτηρ Θεού η Ελεούσα του Κύκκου». Στον περίγυρο παρουσιάζονται οι εικοσιτέσσερις οικοι του Ακάθιστου Ύμνου. Μεγάλη αφιερω-

4. Η Χρυσορραϊσσία και Ελεούσα. Λεπτομέρεια χαλκογραφίας του 1801. Λεμεσός, Μητροπολιτικό Μέγαρο.

ματική επιγραφή υπάρχει κάτω από την Παναγία και στο κάτω μέρος υπογράφει ο Κορνάρος: «χειρ ην ζωγράφου Κορνάρου Ιωάννου του Κρητός ΑΨΨ Η εκ της Ιεράς Κύκκου Μονής».

Στην ίδια την επαρχία Πάφου βρίσκεται και άλλη εικόνα του Κορνάρου, εκείνη του Αγ. Νεοφύτου, του 1806, στο ομώνυμο μοναστήρι. Στη Λευκωσία εικόνας του Κορνάρου συναντώνται στον καθεδρικό Αγ. Ιωάννου, όπου, εκτός των μέχρι σήμερα γνωστών (του Χριστού, της Παναγίας, του Αγ. Νικολάου και του Αγ. Ιωάννου του Προδρόμου), υπάρχει και εκείνη του Αρχάγγελου στη θόρακα διακοσμηκή Πύλη που εθεωρείται μέχρι σήμερα σαν έργο μαθητή ή μαθητών του Κορνάρου. Όμως, φέρει υπογραφή και ημερομηνία 1798 (χειρ Ιω. Κ. Κ. ΑΨΨ Η). Μαζί με την ανάλογή της στο μετόχι του Αγ.

Προκοπίου, αποτελεί το πρότυπο του κύριου εικονογραφικού τύπου του Αρχάγγελου Μιχαήλ που θα συνεχίσει τη σχολή Κορνάρου τον 19ο αιώνα (ντυμένος με τη ρωμαϊκή στρατιωτική πανοπλία και κρατώντας ρομφαία, ζυγαριά, ελιθάρτιο ή την ψυχή του νεκρού πάνω στο πτώμα του οποίου συχνά στέκεται). Στην εκκλησία της Αγ. Παρασκευής ή προσκυνηματική εικόνα της Αγίας, του 1806, είναι έργο του Κορνάρου και των μαθητών του.

Το τελευταίο δείγμα εικόνας του Κορνάρου που γνωρίζουμε μέχρι σήμερα είναι η εικόνα του Αγ. Δημητρίου, του 1812, που ήταν στο ναό της Χαρδακωϊσσίας στην Κυθρέα μέχρι το 1974.

Παλιές εικόνες με επεμβάσεις του Κορνάρου

Τόσο στο Σινά, όσο και στην Κύπρο,

ο Κορνάρος έκανε επεμβάσεις σε παλαιότερες εικόνες, συχνά για σκοπούς ανακαινίσης, όπου έβαζε την υπογραφή του και την τότε ημερομηνία, προκαλώντας μ' αυτό τον τρόπο δυσκολίες στους σημερινούς μελετητές. Τέτοια έργα στην Κύπρο είναι μια εικόνα του Αγ. Ιωάννου του Προδρόμου του 1595 στην Κύκκο, άγνωστη μέχρι σήμερα, που καθαρίστηκε (η ημερομηνία που συνοδεύει την υπογραφή του Κορνάρου δεν διασώθηκε) και εκείνη του Αρχάγγελου Μιχαήλ (16ος αιώνας,) στο Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών, με υπογραφή του Κορνάρου και ημερομηνία 1795.

Επικαλύμματα εικόνων

Πρόκειται για αργυροεπίχρσα επικαλύμματα εικόνων, κυρίως της Παναγίας, που καλύπτουν συνήθως παλαιότερες εικόνες με διαφορετικού τύπου παράσταση Παναγίας. Αποτελούνται από επιχρυσωμένο φύλλο ασημιού, εκτυπο και εγχάρακτο, αλλά τα πρόσωπα της Παναγίας, του Χριστού και των άλλων αγίων και ιεραρχών είναι συνήθως ζωγραφισμένα πάνω στο μέταλλο το οποίο παραμένει επίπεδο στα σημεία αυτά και επιστρώνεται με ειδικό επίχρσομα. Η όλη εικονογραφική παράσταση και η δομή της είναι εμπνευση του Κορνάρου, ο οποίος πρέπει να παρουσιάζει ανάλογο σχέδιο στον Χρυσόχο προς εκτέλεση, ίσως δε να συνεργαζόταν μαζί του και στην εκπόνηση του έργου (εκτύπωση και εγχάραξη), αφού ήταν και χαρακτήρ της απλώς να επέβλεπε την υλοποίηση των σχεδίων του. Αυτό εξυπακούει και η υπογραφή του στο επικάλυμμα της Τροδισσίας: «... επιστάσις μεν και πόνο Κρητός ζωγράφου Ιω. Κορνάρου...»

Τα περισσότερα επικαλύμματα είναι ανάλογα μεταξύ τους και παρουσιάζουν ένθερον θρησκοκρατούσα Παναγία μέσα σε πλήθος μορφών να διακοσμητικών μοτίβων (1803), της Αγ. Νάσας στη Λεμεσό (1811) (εικ. 3), ίσως ακόμη και εκείνο της Αχειροποίητου στη Λάμψουσα, τώρα στα κατεχόμενα. Δύο όμοια επικαλύμματα παρουσιάζουν την Παναγία την Ισραητική δεμένη κάτω από την Τριάδα. Η μια από αυτές, του 1795, βρισκόταν στη Μητρόπολη Κιτίου μέχρι το 1974 και η άλλη, του 1806, βρισκόταν στον Αρακάπ. Στη μονή του Αγ. Παντελεήμονα στη Μύρτου βρισκόταν επίσης μέχρι το 1974 το επικάλυμμα της εικόνας του Αγίου, και αυτό έργο του Κορνάρου με ημερομηνία 1798.

Χαλκογραφίες

Εκτός από επιδέξιες ζωγράφος, ήταν ο Κορνάρος και χαράκτης. Μεταξύ του 1800 και του 1802 φιλοτέχνησε δύο χάλκινες πλάκες. Η πρώτη, του 1801, παρουσιάζει την Παναγία την Χρυσοροϊάτισσα και διασώζεται στην ομώνυμη μονή. Δείγματα εκτυπώσεων της πάνω σε χαρτί υπάρχουν σε διάφορα μέρη της Κύπρου (εικ. 4). Η δεύτερη χαλκογραφία, με τον επιτόφιο θρήνο, χρησίμευσε για εκτυπώσεις αντιμνησίων πάνω σε ύφασμα. Τόσο τον 19ο όσο και τον 20ο αιώνα έγιναν αλληπάλληλες μετεκτυπώσεις και σε πολλούς ναούς της Κύπρου χρησιμοποιούνται ακόμη τέτοια αντιμνησία.

Τοιχογραφίες

Η μόνη ενυπόγραφη τοιχογραφία του Κορνάρου στην Κύπρο είναι εκείνη στο καθολικό της μονής Μακεδονιτίσσης στη Λευκωσία, που χρονολογείται στα 1796. Παρουσιάζεται πρωτομή της Παναγίας της Μακεδονιτίσσης βρεφκρατούσας και από κάτω ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος με την ανακαινισμένη μονή και μεγάλη ιστορική επιγραφή. Στον περίγυρο υπάρχουν πρωτομές Αγίων μέσα σε ελικοειδή φυτικά μοτίβα που σχηματίζουν είδος μεταλλίου γύρω από κάθε μορφή και στο ανώτατο σημείο της τοιχογραφίας ο Παλαιός των Ημερών.

Η τοιχογραφία της Πλατυτέρας στην ασίδα του καθολικού της μονής του Κύκκου πρέπει μάλλον να αποδοθεί στον Κορνάρο, παρ' όλο που δεν διασώθη τυχόν υπογραφή του, λόγω των φθορών που υπέστη η σύνθεση σε αρκετά σημεία.

Η διάρκεια της παραμονής του Κορνάρου στην Κύπρο

Οι ημερομηνίες των έργων του Κορνάρου είναι προς το παρόν τα μόνα δεδομένα για την εξακρίβωση της παραμονής του στο νησί, αφού δεν έχουν εντοπισθεί ακόμη άλλες πληροφορίες στα αρχεία της κυπριακής εκκλησίας. Μπορούμε να εγείσαστε σίγουροι ότι μέχρι το 1812 ο Κορνάρος, σε ηλικία, 67 ετών, ήταν ακόμη στην Κύπρο. Είναι πολύ πιθανό να συνέχισε την εδώ παραμονή του και αργότερα, αφού μέχρι στιγμής δεν έχουν εντοπισθεί μεταγενέστερα έργα του εκτός Κύπρου σε άλλο μέρος του τότε ελληνορθόδοξου χώρου και δεν είναι γνωστό που και πο-

5. Η Υψηλότερα των Ουρανών. Εικόνα της σχολής Κορνάρου του 1853. Κελλακί, ναός Αγ. Γεωργίου.

τε πέθανε. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από την τρομερή επίδραση που εξάσκησε στην κυπριακή αιογραφία από τα τέλη του 18ου αιώνα και τον 19ο διαμέσου των ιδίων του των έργων, των μαθητών και συνεργατών του. Από μαρτυρία επίσης κρητικού χειρογράφου του 19ου αιώνα πληροφορούμαστε ότι ο Κορνάρος ήταν στην Κύπρο το 1821 (δηλ. όταν ήταν 76 ετών), όπου του συνάντησε κάποιος κρητικός και ότι ο ζωγράφος πέθανε στο νησί. Αν και το χειρόγραφο αυτό δεν είναι αξιόπιστο σ' όλα τα σημεία, όπως τονίζει ο Τωμα-

δάκης που το δημοσίευσε, η ιστορική αλήθεια αυτής της γραπτής πηγής θα μπορούσε να εξακριβωθεί με την επισήμανση και άλλων ενυπόγραφων έργων του Κορνάρου μεταξύ των ετών 1813 και 1821. Είναι όμως πολύ πιθανό να πέθανε ο Κορνάρος στην Κύπρο, αφού προς το παρόν μόνο εδώ εντοπίζονται τα τελευταία του έργα και λαμβάνοντας υπ' όψη και την ηλικία που είχε κατά τη δεύτερη δεκαετία του 19ου αιώνα. Η προς το παρόν φαινομενική απουσία έργων του μετά το 1812 μπορεί να αποδοθεί στην έλλειψη ή

και στη φθόρα ημερομηνιών πάνω σε ενυπόγραφα ή ανυπόγραφα έργα του, που ενδεδειγμένες να έγιναν μετά το 1812, ακόμη και σε παραμυθία του στο νησί, χωρίς να ζωγραφίζει πια λόγια ηλικίας, αλλά καθοδηγώντας τους μαθητές και συνεργάτες του, συμβάλλοντας έτσι στην παραπέρα εξάπλωση και επικράτηση της τεχνοτροπίας του.

Η τεχνοτροπία του Κορνάρου (χαρακτηριστικά και προεκτάσεις)

Η τεχνοτροπία του Κορνάρου έχει ιδιαίτερα προσωπικό χαρακτήρα. Εκπηγάει από την κρητική σχολή (τέλη 15ου – τέλη 17ου αιώνα), από δυτικά και άλλα μεταβυζαντινά πρότυπα, που αρμοίως ο καλλιτέχνης στη νεανική του ηλικία και τα οποία αναδιαμόρφωσε σ' ένα πρωτότυπο ανάγλυφα μαζί με το έντονο προσωπικό του στοιχείο το οποίο συνήθως επικρατεί. Η εξέλιξη της τεχνοτροπίας του γίνεται αισθητή με τον παραλληλισμό των πρώτων έργων του στην Κρήτη, όπως το «Μέγας ει Κύριε...» και η εικόνα του Αγ. Χαραλάμους, με εκείνα που φιλοτέχνησε στην Κύπρο. Τα τελευταία δίνουν την αίσθηση ενός φθασμένου πια αγιογράφου που διαμόρφωσε την προσωπική του τεχνοτροπία την οποία διαχέει πια στον περίγυρό του. Συγκρίνοντας τα έργα της πρώιμης περιόδου του ζωγράφου με εκείνα της ώριμης στην Κύπρο, βλέπουμε ότι και στις δύο περιπτώσεις μπορεί να υπάρξει η περιπλοκή δομή στην εικονογραφική σύνθεση με την εμπλοκή αγίων, αγγέλων, ιερώνων, άλλων προσώπων και μορφών, τοπίων, διακοσμητικών μοτίβων (φυτικών και άλλων), ελιθαρίων με επιγραφές, διάφορα σύμβολα κλπ. Στα όψιμα έργα του καλλιτέχνη υπάρχει μια συχνή διάθεση για επικράτηση της καμπύλης ή και ελλεικοειδούς γραμμής που χαρακτηρίζει κυρίως το γραμμικό σχέδιο και τη δομή της σύνθεσης και που σε συνδυασμό με τις φωτιστικές και τη συνάρτηση των χρωμάτων δίνουν πλαστικότητα στις μορφές και εύσαρκα οβάλ πρόσωπα. Η σύνθετη εναρμόνιση του εικονογραφικού χώρου, που φανερώνει το «φόβο του κενού», χαρακτηριστικό της τεχνοτροπίας του μπαρόκ, φαίνεται στο «Μέγας ει Κύριε...», όπου φιλεικται μάλλον στη θεματογραφία της εικόνας, αλλά συναντάται κυρίως σε έργα του στην Κύπρο, όπως στην ταχυγράφη της ψήφιας του καθολικού της μηνης Κύκκου, στην εικόνα «Επί Σοι Χείρει και Χαριτωμένη...» του 1804,

από το μετόχι του Αγ. Προκοπίου, στα περισσότερα επικαλύμματα εικόνων και στα χαλκογραφήματα του Κορνάρου. Επίσης τα όψιμα έργα του διακατέχονται από πιο έντονη διάθεση για πολύπλοκη οφιστικοποιημένη απόδοση των πτυχώσεων των ενδυμάτων, που αντανακλούν κάποιες τάσεις μπαρόκ, και υπάρχει εντονότερη η τάση για τα οβάλ πρόσωπα και γενικά για την πλαστικότητα των μορφών, χωρίς να αποκλείονται εν τούτοις οι ελαφρά ασκητικές μορφές σε ρεαλιστική απόδοση απαλλαγμένη από σχηματοποιήσεις. Αυτά τα στρογγυλά εύσαρκα πρόσωπα με τα μεγάλα μάγουλα και τα καμαρωτά φρύδια είναι επίσης ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Κορνάρου που θα εξακολουθήσουν να αντιγράφουν οι μαθηστές της τεχνοτροπίας του, μαζί με τις πολύπλοκες εξωπραγματικές πτυχώσεις των ενδυμάτων.

Άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα της διοργάνωσης του εικονογραφικού χώρου σε έργα του Κορνάρου είναι και η χρησιμοποίηση της προοπτικής στην απόδοση του βάθους κυρίως όταν υπάρχουν αρχιτεκτονικά οικοδομήματα, π.χ. στην εικόνα της γέννησης της Θεοτόκου στη μονή Κύκκου. Αυτό το χαρακτηριστικό που προέρχεται από τη δυτική τέχνη, χρησιμοποιείται και από τους συνεχιστές της τεχνοτροπίας του. Εντυπωσιακή είναι επίσης η πλούσια εναλλαγή των χρωμάτων στις συνθέσεις του Κορνάρου που φανερώνει ακόμη ένα γνώρισμα του ταμπεραμέντου του ζωγράφου.

Τέλος, σε διάφορα ζωγραφικά έργα του, κυρίως στις μικρογραφίες του περιγύρου των εικόνων και στα διακοσμητικά φυτικά μοτίβα, με τη λεπτολόγα μικροσκοπική και λεπτομερή απόδοση, διακρίνεται η συγχώνευση της ζωγραφικής με τη χαρακτική, δύο τέχνες που κατείχε πολύ καλά ο Κορνάρος. Αυτή η συγχώνευση της τέχνης της χαλκογραφίας με τη ζωγραφική υπήρξε ήδη και σε έργα ζωγράφων της κρητικής σχολής. Οι πρώτοι που μιμήθηκαν την τεχνοτροπία του Κορνάρου ήταν ασφαλίτες ή αγιογράφοι μαθητές ή και συνεργάτες του Κορνάρου και οι χρυσοχοί που κατασκεύαζαν μαζί του επικαλύμματα εικόνων, δημιουργώντας έτσι μια «κορναρίζουσα» τεχνοτροπία η οποία εντάσσεται στα πλαίσια της λεγόμενης «σχολής Κορνάρου». Η ύπαρξη τέτοιων μαθητών και συνεργατών του Κορνάρου επιβεβαιώνεται από την τελευταία δεκαετία του 18ου αιώνα. Ένας από τους πρώτους Κύπριους που συνεργάστηκαν με τον Κορνάρο είναι και ο ιερομόναχος Ιωαννίκιος ο οποίος εργά-

στηκε μαζί του στον καθεδρικό Αγ. Ιωάννου στη Λευκωσία. Δύο τουλάχιστον εικόνες του δωδεκάροτου, πάνω στο εικονοστάσι, η Γέννηση και τα Εισόδια της Θεοτόκου, φέρουν την υπογραφή: «χειρ Ιωαννίκιου Ιερομόναχου», με ημερομηνίες 1796 και 1797 αντίστοιχα. Η ύπαρξη μαθητών του Κορνάρου επιβεβαιώνεται και από δύο εικόνες στο παρεκκλήσι της Αγ. Παρασκευής στη Λευκωσία, εκείνη της Αγ. Παρασκευής, του 1806, με την υπογραφή: «Η ζωγράφου χειρ των μαθητών Κορνάρου ΑΩΣ. XV» και εκείνη του Αρχαγγέλου Μιχαήλ που είναι της τεχνοτροπίας του Κορνάρου και φέρει υπογραφή: «χειρ Κυπριανού Ιερομόναχου ΑΩΣ.» (=1807). Άλλος ιερομόναχος, ο Γρηγόριος, υπογράφει μαζί με τον Κορνάρο την εικόνα της Θεοτόκου, του 1812, στην Αγ. Μαρίνα Κελοκεδάρων ως εξής: «ΑΩΙΒ. Χειρ Γρηγορίου ζωγράφου Ιερομόναχου και Κ.Κ.» Τα τελικά αρχικά ονόματα στην επιγραφή μπορούν να αναπτυχθούν σε «Κορνάρου Κρητός». Άλλοι μεταγενέστεροι ζωγράφοι της σχολής Κορνάρου, είτε θα είχαν μαθητεύσει σ' αυτόν, ή γνώρισαν από κοντά έργα του που τους εντυπωσίασαν και μιμήθηκαν. Εικόνες του είναι διασπαστές σ' όλη την Κύπρο. Μεταξύ αυτών αναφέρουμε ελάχιστα παραδείγματα λόγω ελλειψής χώρου, κυρίως από τη μητροπολιτική περιφέρεια Λεμεσού.

1. Εικόνα της Παναγίας από το ναό της Κακαρίας στη Λυθράγκωμη. Φιλοτεχνήθηκε επί Αρχιεπισκόπου Ιωαννίκιου (1840-49). Αντιγράφει πρότυπα του Κορνάρου ακόμη και στους χρωματισμούς. Σχεδόν πανομοιότυπες εικόνες της Παναγίας, της σχολής Κορνάρου, βρίσκονται στο ναό Αγ. Γεωργίου στο Κελλάκι, στο ναό Αγ. Ιωάννου του Ελεήμονος στη Βίκλα και αλλού.
2. Εικόνα της Παναγίας, του 1853, από το ναό Αγ. Γεωργίου στο Κελλάκι (εικ. 5).
3. Εικόνα της Αγ. Τριάδος στο εικονοστάσι του ναού του Αγ. Σάββα στη Λευκωσία. Έργο του ζωγράφου Χριστοδούλου που έγινε το 1851 (1851, Χειρ Χριστοδούλου ζωγράφου). Σ' αυτήν παρουσιάζεται και η Παναγία κατ' αντιγραφή της τυπολογίας της Παναγίας Ιλαρικής από τα αντίστοιχα ομώνυμα επικαλύμματα του Κορνάρου που κατασκευάστηκαν το 1795 και το 1806.
4. Έργα της σχολής Κορνάρου υπάρχουν και στη συλλογή της Μητροπόλεως Λεμεσού, όπως οι εικόνες της Γέννησης της Θεοτόκου (γύρω στα 1860) της Υπαπαντής του Χριστού, του 1859, της περιτομής του Χριστού, του 1860 και της μεταμόρ-

φωσης του Χριστού, του 1861, όλα έργα του ίδιου ζωγράφου.

5. Ωραίο δείγμα επίσης της σχολής Κορνάρου είναι η εικόνα της ανατολήσως των εικόνων (μέσα του 19ου αιώνα) από τον πρώην μητροπολίτη ναύ του Λεμεσού Αγ. Ανδρόνικου και Αγ. Αθανασίας, όπου παρουσιάζεται προοπτική ομίχρωση του βάθους.

6. Εικόνα Παναγίας θρεφοκρατούσας στη μονή Σφαλαγγιώτισης χρονολογείται στα 1882 και είναι ένα χαρακτηριστικό δείγμα της συνέχισης της τεχνοτροπίας του Κορνάρου μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

Από τους χρυσούς που υπέγραψαν μαζί με τον Κορνάρο αργυροεπίχρσα επικάλυμμα εικόνων γνωρίζουμε τα ονόματα του Γεωργίου Κωνσταντίνου (επικάλυμμα της εικόνας της Παναγίας Χρυσολιωτίσσης, 1803), των Θεοδοσίου Κωνσταντίνου και Ιωάννου Προσκυνητού (επικάλυμμα εικόνας Παναγίας Ισλαμικής στον Αρακάτι, 1806) και του Χ' Ιωάννου Ηλίου (επικάλυμμα εικόνας της Παναγίας Αγίας Νάσας στη Λεμεσό, 1811). Αυτοί και άλλοι συνέχισαν την κατασκευή τέτοιων επικαλύψεων ήδη από την πρώτη δεκαετία του 19ου αιώνα. Παραδείγματα τέτοιων επικαλύψεων είναι εκείνο της Παναγίας της Παντάνασσας, του 1806, δωρεά της Άνας Κατσουναίου στον ναό Αγ. Νικόλαου Λεμεσού, της Παναγίας Ελευσίου, του 1813, στον Τρυπιώτη στη Λευκωία (με υπογραφή του Χ' Γεωργίου Κωνσταντίνου), της Παναγίας Χαρδακιωτίσσης από τη Κυθρέα, του 1814 (τώρα στη Παλλουριώτισσα), της Παναγίας της Αγ. Φύλας, του 1814, της Μακεδονιώτισσης, του 1815, της Χρυσοσπηλιώτισσας και άλλα. Ορισμένα από αυτά τα επικάλυμματα είναι σχεδόν πανομοιότυπα με προηγούμενα που φέρουν την υπογραφή του Κορνάρου, όσον αφορά τις διαστάσεις, το θέμα και τη δομή της εικονογραφικής σύνθεσης, αλλά και την τεχνοτροπία. Φαίνεται ότι οι χρυσοί που συνεργάστηκαν μαζί με τον Κορνάρο, μια και κατέχαν πια τις τεχνικές και την τεχνοτροπία του και μετά από ζήτηση εκ μέρους των εκκλησιαστικών αρχών και επιτροπών καθώς και διάφορων αφιερωτών, συνέχισαν να κατασκευάζουν όμοια έργα, άλλοτε παραμimetώντας πιστά στα πρότυπα του Κορνάρου και άλλοτε προσαρμόζοντας τα στη δική του καλλιτεχνική ιδιοσυγκρασία. Τα πρόσωπα αυτών των επικαλύψεων πρέπει να ζωγραφίστηκαν από μαθητές του Κορνάρου ή άλλους που κατέχαν την τεχνοτροπία του.

Ο παραγκωνισμός της μεταβυζαντινής παράδοσης

Η επίδραση της τεχνοτροπίας του Κορνάρου, όπως αναφέρθηκε ήδη, ήταν τόσο δυνατή που επικράτησε σιγά-σιγά όλο το νησί δημιουργώντας σχολή και συμβάλλοντας στον παραμερισμό της μεταβυζαντινής παραδοσιακής ζωγραφικής. Αυτή η ισχυρή επικράτηση της τεχνοτροπίας του Κορνάρου οφείλεται σε διάφορους λόγους, όπως στην αποτελεσματική της μεταβυζαντινής αιογραφίας στην Κύπρο στα τέλη του 18ου αιώνα, στην εισροή δυτικοτροπών τάσεων και συνεισής στην αναζήτηση από πλευράς των αιογράφων, του κλήρου και των πιστών κάτι καινούριου, το οποίο βρήκαν στα έργα του Κορνάρου που τους πρόσφεραν ίσως και μεγαλύτερη αισθητική ικανοποίηση με την απόδοση του βάθους στον απεικονιζόμενο χώρο, τις φωτοσκιάσεις, την πλαστικότητα των μορφών, τα πολύπτυχα ενδύματα και την πλούσια ενδιάλαξη και τους συνδυασμούς της χρωματικής γκάμας.

Η σχολή του Κορνάρου συνέχισε και εξελίχθηκε κατά τον 19ο αιώνα, άλλοτε «αυτούσια» και άλλοτε αναμειγμένη με άλλες τάσεις και ρεύματα, όπως το ρεαλισμό, τοπικές λαϊκές τεχνοτροπίες και τάσεις ναϊφ, ακόμη και με αναμνήσεις των ασπτικών σχηματισμένων προσώπων που συναντούμε σε έργα μεταβυζαντινών αιογράφων του 18ου αιώνα, όπως του Ιερωμόναχου Ιωαννίνου (άλλος από εκείνο που συνεργάστηκε με τον Κορνάρο) και άλλων. Δεν είναι παρά προς το τέλος του 19ου αιώνα που θ' αρχίσουν να σθηνουν και οι τελευταίες αναλαμπές της σχολής του Κορνάρου με την συνεχώς αυξανόμενη επικράτηση του ρεαλισμού.

Βιβλιογραφία

Για περισσότερα στοιχεία και πλήρη προγενέστερη βιβλιογραφία βλ. Σ. Σοφοκλέους, «Νέα στοιχεία για την παραμονή και το έργο του Κρητικού ζωγράφου Ιωάννη Κορνάρου στην Κύπρο», Κυπριακοί Σπουδαία Ν, 1986 (= ανατύπωση στο Στ' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο, Χανιά Κρήτης, 24-29 Αυγούστου, 1986).

The Painter Ioannis Kornaros and His School

S. Sophokleous

Ioannis Kornaros was a Cretan painter who settled on Cyprus during the late eighteenth and early nineteenth century. He created many works in his own typical style and strongly influenced the Cypriot hagiography, thus contributing to the termination of the Post-byzantine tradition of the island.

The artist was born in 1745 on Crete, however, his exact birthplace, Sitia or Myliopotamos, is a matter of argument. The date of his birth is concluded from the historic inscription on the oldest known portable icon ascribed to him that is safely kept in the Akroterian Monastery (Toplou) in Sitia district. The inscription gives as date of execution the year 1770 and mentions that Kornaros was twenty-five years old when he painted this icon. In 1775 or a little earlier the painter visited the St. Catherine's Monastery on Sitia.

Kornaros and Cyprus

Kornaros painted most of his works on Cyprus and all belong to the mature, late phase of his artistic activity. He came to the island when the Archbishop was Chrysanthos. His arrival can be placed between 1787 and 1789, however the exact date cannot be defined, since it depends on the date of his departure from Sitia, a matter which also remains uncertain, as well as on his probable sojourn in Alexandria where some of his works still exist.

The influence of his style was so strong that it progressively prevailed throughout Cyprus, on the one hand creating a «school» and on the other contributing to the replacement of the Post-byzantine traditional painting.

The great impact Kornaros' style had on the religious art of the island was mainly due to the decay of Post-byzantine hagiography in the eighteenth century Cyprus and to the inflow of Western artistic tendencies; as a result the hagiographers, clergy and believers were searching and longing for something new and afresh, which they easily discovered in Kornaros' painting.

The «school» of Kornaros continued to exist and develop in the nineteenth century, sometimes pure, sometimes mixed with other tendencies and artistic currents. It was not before the end of the century that a new realistic and powerful style completely replaced from Cyprus the hagiographic school of the immigrant artist.